

ایستاد هفت

سال سی و ششم، شماره سوم
مرداد و شهریور ۱۴۰۴
ISSN:1023-7992

دوماهنامه نقد کتاب، کتاب‌شناسی و
اطلاع‌رسانی در حوزه فرهنگ اسلامی

۲۱۳

چو یا جهانبخش | رسول جعفریان | سیدعلی میرافضلی | سیدرضا باقریان موحد | عبد الجبار رفاعی / محمد سوری
زهرا آقابابایی خوزانی | سیدعلی کاشفی خوانساری | مهدی عسگری | حمیدرضا تمدن | امید حسینی نژاد | حیدر عیوضی
اریا طبیب‌زاده | رقیبه فراهانی | میلاد بیگدلو | سید احمد رضا قائم‌مقامی | مجید جلیسه | علی راد
محمد شمسواری | عارف نوشاهی / شیوا امیرهدایی | مریم حسینی | علی نیک‌زاد | سیدعلی موسوی
غلامحسین خدری | علی ایمانی ایمانی | علی کاملی | فرهاد طاهری | سهیل یاری گل‌دژه | امید طبیب‌زاده | سید محمد عمادی حائری

مگر ز مضر به گنجان «بشیر» می‌آید | مقتل الحسین (ع) ابو حاتم، محمد بن حبان بسنی (م ۳۵۴)

رباعیات شهر آشوب حسن دهلوی | معرفی نشریه اتاق آبی

از نگاه عربی: منتفکران معاصر ایران و جهان عرب (۲) | از ازدواج تا طلاق: روی و پشت یک سند

روابط قصه‌گویان دینی و حاکمان سیاسی | امامزاده حضرت شاه‌زندو (ع)

محمد عابد الجابری و نقد عقلانیت عربی | خراسانیات (۶) | آینه‌های شکسته (۱۰)

یادداشت‌های لغوی و ادبی (۵) | اشعار تازه‌یاب از شاعران دوره قاجار با استناد به نشریات آن عصر

نویشتگان (۱۴) | یادداشت‌های شاهنامه (۸) | چاپ‌نوشت (۲۰) | از شیعه علی (ع) تا دین علی (ع)

طومار (۱۲) | قصص الأنبياء در میراث اسلامی | المستخلص

تحفة البرره مجدالدین بغدادی در آثار شمس‌الدین محمد الأطعانی | کتابخانه یعنی غنای زنده زاینده

نقد ترجمه فارسی مابعدالطبیعه ارسطو اثر شرف‌الدین خراسانی

مروری بر تخلفات گسترده در پژوهش | تحلیل روشمند ادعاهای انتحال در حوزه فلسفه اسلامی

نکته، حاشیه، یادداشت

پیوست‌آینه پژوهش: ♦ سلسله‌مباحث نظری در باب تاریخ ادبیات، براساس آرای رینه وِلک (۲)

♦ در میانه حکایت و تصحیف

چاپ‌نوشت (۲۰)

سفر به درون کتابخانه سلطنتی ایران با ترجمه‌های میرزا محمدرضا غفاری کاشانی

مجید جلیسه

| ۳۱۳ - ۳۴۷ |

۳۱۳

آینه پژوهش | ۲۱۳

سال ۳۶ | شماره ۳

مرداد و شهریور ۱۴۰۴

چکیده: طی این مقاله ضمن معرفی یک سند در اعزام شاگردان به پاریس برای تحصیل در دوره محمدشاه، به معرفی یکی از آنها با نام محمدرضا غفاری کاشانی پرداخته شده است؛ همچنین به معرفی ترجمه‌های منتشرشده توسط او که به سفارش ناصرالدین‌شاه قاجار و با استفاده از منابع موجود در کتابخانه سلطنتی ایران انجام گرفت، پرداخته می‌شود.

کلیدواژه‌ها: محمدشاه قاجار، ناصرالدین‌شاه قاجار، محمدرضا غفاری کاشانی، ترجمه، کتابخانه سلطنتی ایران.

Notes on Publishing Books (20): A Journey into the Royal Library of Iran through the Translations of Mirza Mohammad-Reza Ghaffari Kashani
Majid Jaliseh

Abstract: This article introduces a historical document concerning the dispatch of students to Paris for study during the reign of Muhammad Shāh Qājār. It then focuses on one of these students, Mirza Mohammad-Reza Ghaffari Kashani, presenting the translations he produced at the request of Nāṣer al-Dīn Shāh Qājār by drawing upon the resources of the Royal Library of Iran.

Keywords: Muhammad Shāh Qājār; Nāṣer al-Dīn Shāh Qājār; Mirza Mohammad-Reza Ghaffari Kashani; translation; Royal Library of Iran.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

چند وقت پیش در حین جستجویی از سر تفنن در میان فایل‌های میکروفیلم‌های دانشگاه تهران به مجموعه ف ۳۹۱۷ رسیدم.^۱ این مجموعه میکروفیلمی از روی نسخه‌ای است که آقای حسنعلی معاون الدوله غفاری (۱۳۵۵-۱۲۶۷) در اختیار دانشگاه تهران قرار داده است. آنچه در این مجموعه توجه‌ام را جلب کرد، دستخط محمدشاه قاجار و یادداشتی بود که در هنگام فرستادن پنج شاگرد به فرنگستان به نگارش درآمده است (تصویر شماره ۱). متن آن به این قرار است:

[دستخط محمدشاه قاجار در خصوص جوانان اعزامی به فرنگ]

[۸ میزان ۱۲۶۰ قمری]

«بالای یادداشت: [دستخط مرحوم مبرور محمدشاه غازی نورالله مرقد است که در موقع فرستادن پنج نفر شاگرد بفرنگستان صادر کرد].»

[متن یادداشت: [حسینقلی آقا در علم سرکرده‌گی پیاده و توپخانه انشاء الله تعالی]، [میرزا زکی مهندس خوب انشاء الله]، [میرزا رضا پاسقه و چیت ساختن و شکر صاف نمودن که قند بشود انشاء الله تعالی]، [دیگر در پی کار رفتن، درس خواندن، در پاریس بکارهای بیهوده و تماشا رفتن]، [لامذهب نشدن که لعنت خدا [بر] بلامذهب]، [انشاء الله بکارهای ما برخوردارند]، [آراسته برگردند]، [۸ میزان سنه ۱۲۶۰].]

[حاشیه سمت چپ: [چون میرزا رضا نقاش است در نقاشی هم میتواند کار کند].]

[حاشیه بالای صفحه: [یحیی حکیم بشود و جراح]، [محمدعلی آقا معدن شناس و هرگونه معادن را آب کردن و از همدیگر بسهولت جدا کردن]، [اسباب زراعت یاد گرفتن]، [بلورسازی و دوربین و ساعت سازی آموختن انشاء الله مبارک است].]

[حاشیه پائین: (۱) پسر مرحوم بهاء‌الدین آقا (۲) پسر حاجی میرزا مقیم (۳) عموی مرحوم فرخ خان امین‌الدله (۴) مشیرالدوله مرحوم (۵) سرتیپ نظمیه»

۱. فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ۷۴۷۱.

به نظر می‌رسد این موضوع اولین بار در گزارش سال ۲۹-۱۳۲۸ ق وزارت معارف - که به امضای مرحوم مصطفی خان عدل (منصورالسلطنه) رسیده - اینچنین آمده است:

«اول دفعه که دولت ایران خواست چند نفر از جوانان مملکت را برای تحصیل علوم بخارجه بفرستد در عهد سلطنت مرحوم محمدشاه بود. پادشاه مزبور بموجب دستخط مورخ ۸ میزان ۱۲۶۰ پنج نفر معین و مقرر فرمودند که به پاریس رفته تحصیل بعضی از علوم و صنایع نمایند. اسامی پنج نفر مذکور از این قرار است: حسینقلی آقا، میرزا زکی، میرزا رضا، میرزا یحیی، محمدعلی آقا»

بعد از این در کتاب حیات یحیی از این دستخط صحبت می‌شود^۲، تا اینکه به لطف آقای معاون الدوله که فرمان‌ها و اسناد خانوادگی خود را برای عکس برداری در اختیار دانشگاه تهران می‌گذارد، این تصویر از طریق مرحوم ایرج افشار در اختیار استاد حسین محبوبی اردکانی (۱۲۹۴-۱۲۵۶) قرار می‌گیرد و ایشان طی مقاله‌ای با عنوان «دومین کاروان معرفت»^۳ به معرفی این سند و محتوای آن می‌پردازد و تصویر این سند نیز در آنجا منتشر می‌گردد. قابل ذکر است که بعدتر همین تصویر در پشت جلد مجله وحید نیز منتشر می‌گردد^۴. به هر روی محبوبی اردکانی همین مطالب را به شکل دیگری در تألیف ارزشمند و خواندنی خود تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران^۵ بازنشر می‌دهد. این پنج نفر از سال ۱۸۴۵ تا ۱۸۴۸ م (۱۲۶۱-۱۲۶۴ ق) در شهر پاریس مشغول تحصیل بودند و با وقوع انقلاب ۱۸۴۸ م فرانسه و از سوی دیگر فوت محمدشاه مجبور به بازگشت به ایران می‌شوند.

پیش از این مجتبی مینوی (۱۳۵۵-۱۲۸۱) طی مجموعه مقالاتی با عنوان «اولین کاروان معرفت»^۶ به معرفی اولین جوانان ایرانی اعزامی به اروپا و کشور انگلیس و آموزش آنها پرداخته و به تفصیل سخن می‌راند. اولین گروه اعزامی که شامل میرزا رضا صوبه‌دار، میرزا جعفر مهندس، میرزا جعفر

۱. راپرت سالیانه در باب معارف و تعلیمات عمومی سنه ۲۹-۱۳۲۸، ۴۳.

۲. حیات یحیی، ۳۲۶/۱.

۳. یغما، شماره ۲۱۱، بهمن ۱۳۴۴، ص ۵۹۲.

۴. وحید، شماره ۷۹، تیر ۱۳۴۹.

۵. ۱۸۹، ۱.

۶. این مجموعه مقالات با همین عنوان با این مشخصات در مجله یغما چاپ و منتشر می‌گردد: شماره ۶۲، مرداد ۱۳۳۲، صص

۱۸۱-۱۸۵؛ شماره ۶۳، شهریور ۱۳۳۲، صص ۲۳۷-۲۳۲؛ شماره ۶۴، مهر ۱۳۳۲، صص ۲۷۸-۲۷۴؛ شماره ۶۵، آبان ۱۳۳۲،

صص ۳۱۸-۳۱۳؛ شماره ۶۶، آذر ۱۳۳۲، صص ۳۵۳-۳۵۱.

(ثانی)، میرزا صالح شیرازی و محمدعلی چخماق‌ساز بود، این گروه توسط عباس میرزا نایب السلطنه (۱۲۴۹-۱۲۰۳ق) به انگلستان اعزام گردیدند و از قضا این اعزام نتایج داشت و زمینه‌ساز انتقال برخی علوم و تکنولوژی‌ها و همچنین تدوین و ترجمه برخی کتب ارزشمند گردید که سرآغازی برای رشد و ترقی ایران و حرکت به سوی تجدد شدند. موضوعی که البته آنگونه که باید به تفصیل بدان پرداخته نشده و جای پژوهش بیشتری دارد.

در این میان به‌نظرم موضوع انتقال دانش از طریق صنعت چاپ و فن ترجمه موضوع علیحده‌ای است که لازم به بررسی‌های دقیق‌تری دارد. هرچند مقالات، پایان‌نامه‌ها و کتاب‌هایی در موضوع ترجمه در دوره قاجار به‌نگارش درآمده است، اما این مهم در بستر رسانه چاپ محل توجه نبوده است و این در حالی است که هم صنعت چاپ و هم فن ترجمه در این دوره به صورت جدی محل توجه حاکمان قاجاری بالأخص ناصرالدین‌شاه قاجار قرار گرفته است. ناصرالدین‌شاه قاجار از طرفی با جمع‌آوری انبوهی از کتاب‌های چاپی منتشره در کشورهای اروپایی در کتابخانه کاخ سلطنتی^۱ و از سوی دیگر با راه‌اندازی دارالطباعة دولتی و دارالترجمه دولتی خود به‌شخصه نقش بزرگی در انتقال انواع دانش و اطلاعات به جامعه ایرانی داشت. این موضوع البته بحثی قابل توجه و طولانی است که در این مجال نمی‌گنجد.

۳۱۷

آینه پژوهش | ۲۱۳
سال ۳۶ | شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۴

سند اعزام محصلین به پاریس و مشخصاً میرزا محمدرضا غفاری کاشانی که نامش در آن آمده بهانه‌ای گردید که هرچند کوتاه به این موضوع و چگونگی انتقال دانش و آگاهی توسط ابزار ترجمه و چاپ به داخل ایران اشاره‌ای گردد. البته بهانه من برای این شماره از مقاله چاپ‌نوشت اشاره به کتاب‌های چاپ شده در اروپا و انتقال آنها به کتابخانه سلطنتی و دستور به ترجمه این قبیل آثار توسط ناصرالدین‌شاه است. اینکه ایجاد یک کتابخانه از منابع چاپی منتشره در اروپا چگونه می‌تواند زمینه‌ای برای ترجمه و محملی برای آگاهی بخشی گردد. هرچند هیچکدام از آثار محمدرضا غفاری کاشانی شانس آن را پیدا نکرد که به چاپ برسد و در حد مطالعه شخص ناصرالدین‌شاه قاجار و یا معدود افراد دیگر باقی ماند اما این حرکت مقدمه‌ای برای ترجمه انبوهی از آثار و چاپ و انتشار آن در دهه‌های بعد خود گردید.

۱. این کتابخانه در مجموع دارای ۱۲۲۴۹ جلد کتاب بوده است که از این میان ۶۸۶۹ جلد آن را کتاب‌های چاپی تشکیل می‌داند و جالب توجه آنکه از این تعداد ۴۳۹۵ جلد آن کتاب‌های به‌زبان‌های فرانسه، انگلیسی، آلمانی، روسی و... بود. رک: فهرست کتاب‌های چاپی (سربی و سنگی) کتابخانه سلطنتی ایران، ۲۰.

۳۱۸

آینه پژوهش | ۲۱۳
سال ۳۶ | شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۴

تصویر ۱. دستخط محمدشاه قاجار در خصوص جوانان اعزامی به فرنگ (کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران)

میرزا محمدرضا بن احمد غفاری کاشانی

پنج نفری که محمدشاه قاجار به پاریس اعزام می‌کند هرکدام زندگی و فعالیت‌های خود را دارند و به نظر خیلی جذاب است که بر روی زندگی هرکدام از آنها مطالعات دقیق و گسترده‌ای انجام شود، اینکه در پاریس چه کردند و بعدتر که به ایران آمدند چه اتفاقی برای آنها افتاد و در چه مناصبی مشغول به کار گردیده و چه خدماتی انجام دادند. اما از میان این پنج نفر میرزا رضا برای من جذاب‌تر بود و کمی درباره او تحقیق کردم و آنچه در ادامه خواهید خواند شمه‌ای از احوالات او و آثاری است که توسط او ترجمه شده‌اند.

محمدرضا فرزند احمد و از خاندان معروف غفاری کاشان بود. از او با نام‌های میرزا رضا، میرزا محمدرضا و عناوین، القاب و نسبت‌هایی چون رضای مترجم، میرزا محمدرضا مترجم زبان فرانسه، میرزا محمدرضا کاشانی، مترجم حضور و... در منابع تاریخی یاد شده است. آنچنان که در حکم محمدشاه قاجار ذکر شد، میرزا رضا قرار بود که به یادگیری پاسقه و چیت ساختن و شکر صاف نمودن و قندسازی برود، البته در حاشیه همین حکم ذکر شده که وی نقاشی هم بلد است و خوب است که این هنر را نیز فرا بگیرد. اطلاعی نداریم که میرزا رضا دقیقاً در پاریس به آموختن چه فن و حرفه‌ای مشغول می‌گردد و همچنین در بازگشت به ایران نیز حداقل تا سال ۱۲۶۸ ق اطلاعی نیست که به چه کاری مشغول بوده است. اما در این تاریخ و مطابق اطلاعی که از روزنامه وقایع اتفاقیه حاصل می‌گردد، او همراه و مترجم درس معدن‌شناسی یان چارنوتا^۱ معلم لهستانی دارالفنون است.^۲ چارنوتا از اعضای هیئت معلمین اتریشی بود که به سال ۱۲۶۸ ق با به ایران و مدرسه دارالفنون گذاشتند.^۳ او با همراهی موسیو فوکه‌تی^۴ معلم فیزیک یعنی علم طبیعی دواسازی در دارالفنون مشغول به کار می‌گردد.^۵ از قرار معلوم با تأسیس و افتتاح مدرسه

۳۱۹

آینه پژوهش | ۲۱۳
سال ۳۶ | شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۴

1 . Jan Chartuta.

۲. داودخان ارمنی به دستور امیرکبیر دست به استخدام معلمینی از وین می‌کند و موفق می‌شود این افسران را به استخدام درآورده و به ایران گسیل دارد:

سروان زاتی برای رشته مهندسی، سروان گومون برای پیاده نظام، ستوان یکم کرزیس برای رشته توپخانه، ستوان یکم نمیرو برای قسمت سوره نظام و آقای چارنوتا برای معادن، دومرایشر و دیتل برای معلمی رشته داروسازی. رک: سفرنامه پولاک، ۲۰۶؛ روزنامه وقایع اتفاقیه، ش ۴۲، ۲۶ محرم ۱۲۶۸؛ ش ۴۳، ۳ صفر ۱۲۶۸.

۳. ایران در دوره سلطنت قاجار، ۱۱۸.

4 . Fochetti.

۵. مدرسه دارالفنون، ۴۰۵.

دارالفنون در تاریخ ۵ ربیع‌الاول سال ۱۲۶۸ ق است که میرزا رضا و دیگر همراهانش در این سفر مشغول به کار مترجمی در این مدرسه می‌گردند.

چارنوتا از اولین فاتحان کوه دماوند است. او اول قله را از طرف ساکا بررسی و بعداً تصمیم گرفت آن را از سمت غرب فتح کند. روز ۲۷ اوت ۱۸۵۲ م همراه چند نفر بلد و پیش‌خدمت و باربر ده اسک را ترک گفت و همین روز به رینه رسید. ۲۸ اوت پیاده به بالای قله رسید و آنجا در انتظار حمال‌ها ماند، چون قرار بود آنها وسایل مساحی را بیاورند. اما باربرها نیامدند. چارنوتا مجبور شد شب را در بالای قله سرکند و به خاطر سرمای شدید می‌دوید تا گرم شود. صبح وقتی که پیدایش کردند، نیمه‌جان بود. کار مساحی خود را انجام نداد و علاوه بر این غارتگرها به او حمله کردند و مجبور شد تمام پول خود را به آنها بدهد. پس سفر او به قله دماوند پایان خوشی نداشت. بعد از آن چارنوتا سفری دیگر به معدن مس در قره‌داغ انجام داد اما ذات‌الریه مانع کار او شد و بالاخره در تاریخ ۲۰ سپتامبر سال ۱۸۵۲ م/ ۵ ذی‌الحجه ۱۲۶۸ ق در تهران چشم از جهان فرو بست.^۱

در سال ۱۲۷۲ ق میرزا رضا برادرزاده اش فرخ‌خان غفاری (۱۲۸۸-۱۲۲۹ ق) را که به عنوان فرستاده ایران به دربار فرانسه عازم پاریس می‌گردد به عنوان مترجم همراهی می‌نماید. این مأموریت در ربیع‌الاول سال ۱۲۷۵ ق به سرانجام می‌رسد. در سفرنامه فرخ‌خان غفاری و همچنین اسناد و مدارک برجای مانده از او اطلاعات آنچنانی از میرزا رضای مترجم جز معدود مواردی که تنها اشاره به حضور او و یا وجوه دریافتی توسط او و همچنین رتق و فتق مراودات سیاسی توسط او به دست نمی‌آید. میرزا رضا این شانس را می‌یابد که در بازگشت به ایران در سلک مترجمان دربار ناصری قرار بگیرد و به گفته خود همه روزه در حضور همایونی به ترجمه‌نگاری مأمور گردد. در سالنامه‌های ایران که به صورت مرتب از سال ۱۲۹۰ ق چاپ و انتشارش آغاز می‌گردد نام او در ذیل مترجمین دربار و مترجم دارالترجمه خاصه همایونی و مترجم دارالطباعة طی سالهای ۱۲۹۲ ق الی ۱۲۹۸ ق به دفعات تکرار می‌شود.^۲ اعتمادالسلطنه در خصوص علایق ناصرالدین شاه قاجار بیان می‌دارد که: «میل مبارک در عالم به سه چیز است: شکار و روزنامه و کتب فرانسه و سنگ معدن. باقی هیچ محل اعتنا نیست»^۳ از آنجایی که عمده منابعی چاپی که در آن روزگار در کتابخانه سلطنتی ایران تجمیع شده بود به زبان فرانسه بود، محمدرضا غفاری کاشانی این

۳۲۰

آینه پژوهش | ۲۱۳
سال ۳۶ | شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۴

۱. مسافران لهستانی در ایران، ۱۶۰.

۲. چکیده و متن کامل سالنامه‌های ایران، ۱۱۰/۱؛ ۱۴۲/۱؛ ۱۷۵/۱؛ ۱۹۰/۱؛ ۲۲۲/۱؛ ۳۰۳/۱.

۳. روزنامه اعتمادالسلطنه، ۱۳۶.

شانس را داشت که به ترجمه روزنامه‌های فرانسوی و همچنین ترجمه برخی از کتاب‌ها به این زبان توفیق یابد که بدان‌ها اشاره خواهد شد و البته که حتماً ترجمه برخی از آثار بالاخص روزنامه‌ها نیز به صورت شفاهی و در مجالس روزانه ناصرال‌دین شاه انجام می‌پذیرفته است.

ترجمه‌های محمدرضا غفاری کاشانی

با توجه به حضور طولانی مدت او در دربار و لقب مترجم حضوری و همچنین منصب مترجم فرانسه در دارالترجمه خاصه همایونی و دارالطباعة دولتی به نظر می‌رسد که می‌بایست آثار متعددی توسط او ترجمه شده باشد. اما آنچه تا به امروز شناسایی شده ۷ عنوان اثر شامل کتاب‌هایی از زبان فارسی و همچنین بخش‌هایی از برخی روزنامه‌هاست که اطلاعات و مشخصات آن به‌قرار زیر است:

۱- هندِ راجاها: سفری به هند مرکزی و ریاست جمهوری‌های بمبئی و بنگال

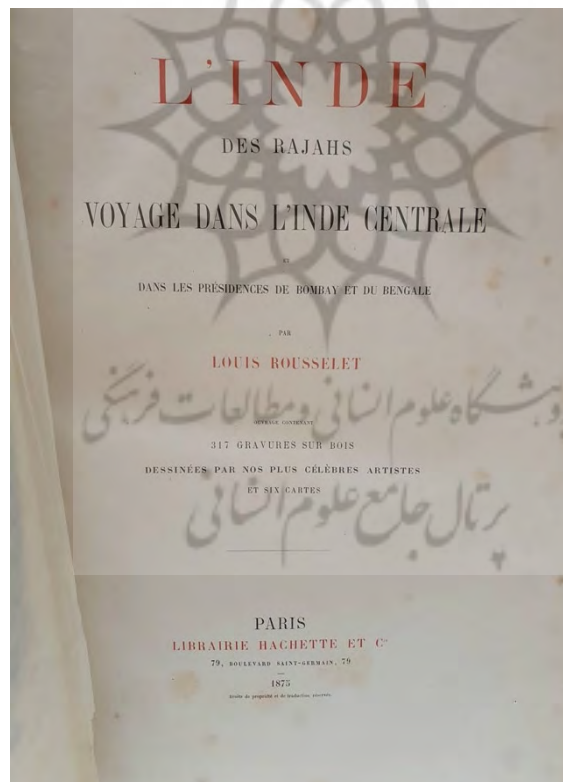
عنوان دیگر: سیاحتنامه هند؛ سفرنامه هندوستان

نویسنده: لوئیس روسلت (۱۸۴۵-۱۹۲۹م)

L'Inde des Rajahs : voyage dans l'Inde centrale et dans les présidences de Bombay et du Bengale

Louis Rousselet

Paris, Hachette, 844 p, 1875.

تصویر ۲. هندِ راجاها: سفری به هند مرکزی و ریاست جمهوری‌های بمبئی و بنگال، پاریس، انتشارات هاجت، ۱۸۷۵م.

لویی روسلت جهانگرد و عکاس فرانسوی که سفرهای متعددی به منطقه شبه قاره داشته است. و از جمله سفری که طی سال‌های ۶۸-۱۸۶۴م به هندوستان و بنگال داشته و سفرنامه خود را به زبان فرانسوی نگاشته که این سفرنامه در سال ۱۸۷۵م توسط انتشارات هاجت در پاریس چاپ و منتشر می‌گردد. دو نسخه از این سفرنامه در کتابخانه سلطنتی با این مشخصات موجود بوده است:

«کتاب در شرح مسافرت (لویی روسله) بهندوستان مرکزی و بمبئی و بنگاله مصور قطع نیمورقی حجیم جلد ابره تیماج مشکی سنه ۱۸۷۵ نمره ۵۴۷۸ جلد ۱
بشرح ایضا در روی اوراق آن تصویرات روزنامه چاپی چسبانده‌اند جلد ابره مشمع مشکی نمره ۵۴۶۹»^۱

از ترجمه میرزا محمدرضا غفاری کاشانی دو نسخه خطی شناسایی شده است که احتمالاً دوپاره از ترجمه متن اصلی است. نسخه‌ای که در کتابخانه سلطنتی موجود بوده و مشخصات آن به قرار زیر در فهرست اسماعیل شیخ المشایخ امیرمعهزی آمده است:

«ترجمه سفرنامه مسیو لویی روسله در ممالک مرکزی هندوستان و سفرنامه مسیو فرانسیس کارنیه نایب حکمران کشتی در هند و چین در سنه ۱۸۶۴ مترجم رضای غفاری قطع نیمورقی کاغذ آبی خط نستعلیق جلد تیماج آبی یک لائی نمره ۱۳۰۰»^۲

این نسخه طی نقل و انتقالاتی که در سال‌های ۱۶-۱۳۱۳ برای تأسیس کتابخانه ملی انجام می‌شود به کتابخانه ملی ایران منتقل و به شماره ۱۸۷۵ در این کتابخانه با مشخصات زیر فهرست می‌گردد:
نستعلیق، جلد تیماج آبی، ۲۱۰ در ۳۳۵ کاغذ فرنگی آبی، ۱۱۵ در ۲۳۰، ۵۲ برگ، ۱۳ سطر کامل، ۱۲۹۱ ق.^۳

آغاز مترجم: بسم الله الرحمن الرحيم - سفر مسیو لویی روسله در ممالک مرکزی هندوستان و پای تخت بنگاله از سنه ۱۸۶۴ الی سنه ۱۸۶۸ مسیحی که تفصیلات قبل ازین فصلش در صفحات ۲۰۹ و ۲۲۵ و ۲۴۱ و ۲۵۷ و ۲۷۳ از جلد بیست و دوم و صفحات ۱۷۷ و ۱۹۳ و ۲۰۹ و ۲۲۵ و ۲۴۱ از جلد بیست و سوم و صفحات ۱۴۵ و ۱۶۱

۱. فهرست کتابخانه سلطنتی ایران، ۸۵۷.

۲. همان، ۲۸۵.

۳. فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی، ۳۳۵/۴.

و ۱۷۷ و ۱۹۳ و ۲۰۹ از جلد بیست و چهارم و صفحات ۱۴۵ و ۱۶۱ و ۱۷۷ از جلد بیست و پنج مندرج است

آغاز کتاب: فصل بیست و نهم در تفصیل دژه بیلزا - در مدت توقف ما در کاروانسرای ساگر دو نفر از اهالی ساپ و آلاه که کسب و شغل آنها منتر کردن مار و تجارت آن بود بملاقات ما آمده خواستند از انواع مارهای نادرالوجود بما بفروشدند که از آنجمله یکی ماری بود که گولابی مینامند و بزبان فرانسه سِرپان دُرز یعنی مار گلها و اندامش منقش است بخالهای ...

انجام کتاب: ... ورود بجانب لانهای خود که در جاهای محفوظ از دست انسان در رخنهای کوه واقعند کم کم شیونهای ناگوار و نامطبوع آن طیور از گوش کم شد و زدن پارو را موقوف داشتیم که تا آسوده خاطر و یکی دریافت حظی نمایم از این زمان آرام و هوای خنک که اولین ستاره را در آسمان ظاهر میسازد و در گرمسیر بنهایت مطلوبست خلاصه الحال در وقتی هستیم که مسموع نمیشود مگر مهمه که از آب رود بزرگ میرسد و اصوات مختلفه حشرات الأرض که با نالهای حزین اظهار عشق خود را با نباتات روئیده در کنار آب میکنند.

انجام مترجم: ۱۲۹۱ ترجمه بنده درگاه رضای غفاری.

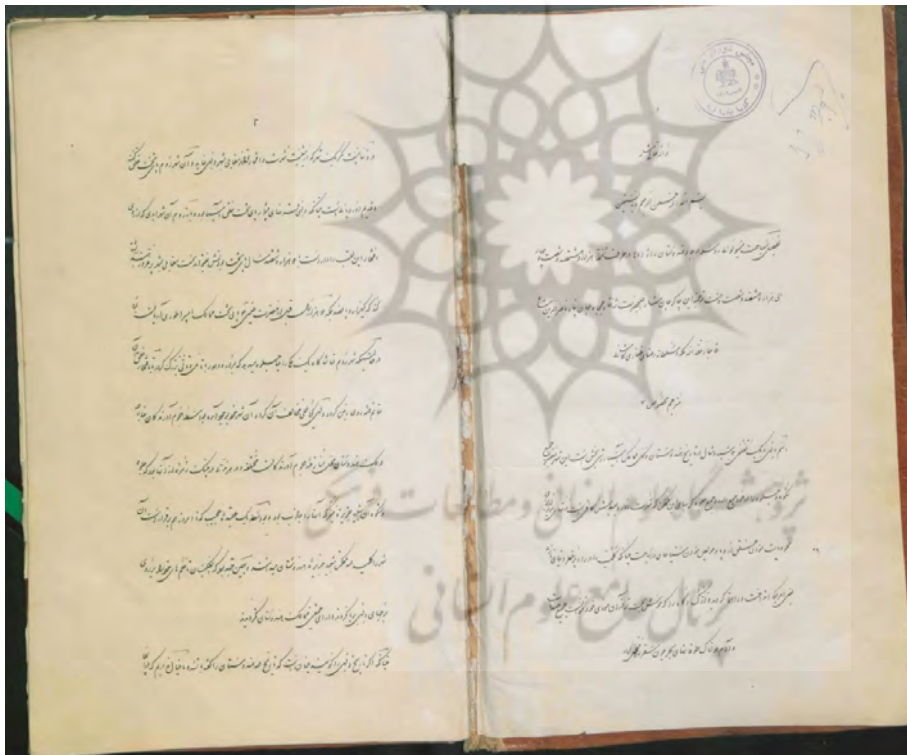
نسخه‌ای دیگر از ترجمه این کتاب توسط میرزا محمدرضا غفاری کاشانی به شماره ۵۷۳۵ در کتابخانه مجلس موجود است که در گوشه سمت بالای صفحه دو آن با جوهر آبی نوشته شده «تماماً ملاحظه شد» که این خط گویا از ناصرالدین شاه قاجار است.^۱

نستعلیق شکسته تحریری، رحلی، ۲۱ در ۳۳ سم، جلد تیماج عنابی ساده ضربی یک لا، ۷۴ ص، ۱۱ س، بی تا.

آغاز مترجم: هو الله تعالی شانہ، بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعلین تفصیل سیاحت مسیو لوتی روسله در بلاد هندوستان را ... در طرف ... هزار و هشتصد و شصت و چهار الی هزار و هشتصد و شصت و هشت ترجمه این چاکر جان نثار اعلیحضرت شاهنشاه جمجاه جهان پناه ناصرالدین شاه قاجار خلد الله ملکه و سلطانه رضای غفاری کاشانی مترجم مخصوص

۱. فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، ۱۷۸/۱۷.

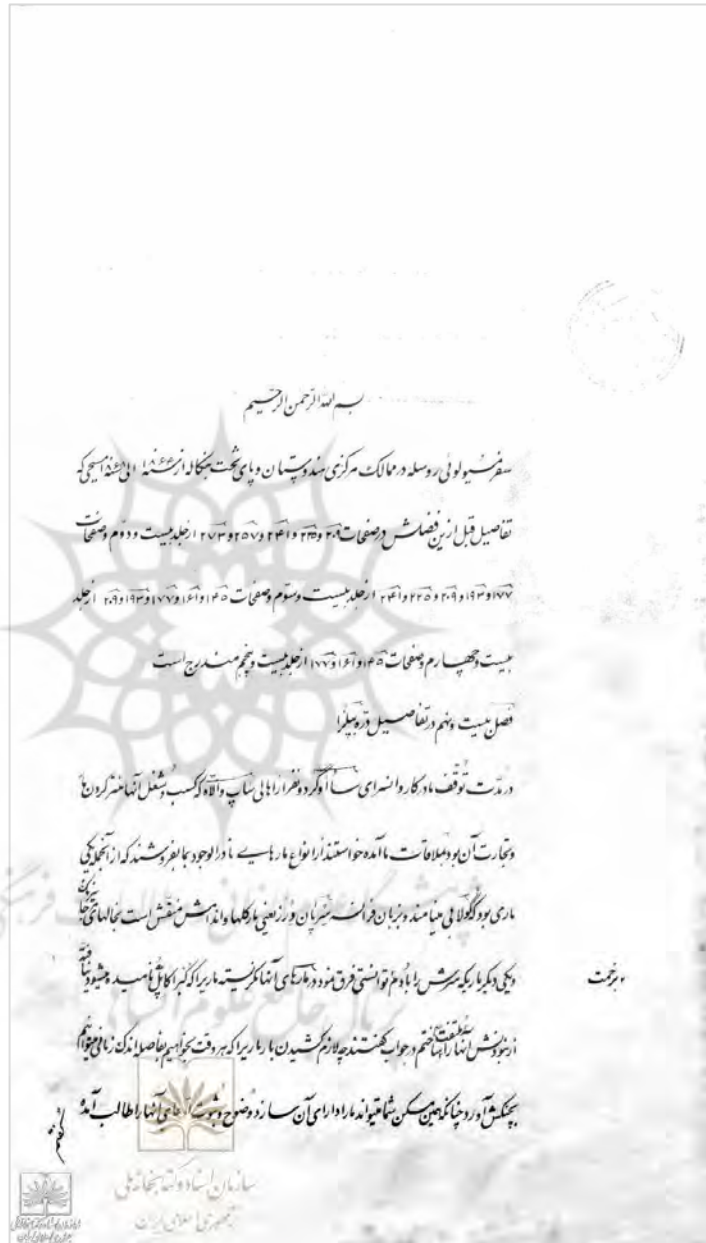
آغاز متن: اسم دیهی با یک تلعلعی می باشید و مثال در تاریخ هندوستان و کل ممالک آسیا روشنی بخش است این شهر معتبر جمیع شکوه و جلوه را در خود جمع دارد و جمیع جلوه‌گریهای این مملکت که شهرت دور و بعیدش کافی است ... انجام: ... بنظر میآید در دامنه دره‌ها شمشاد و غیره می‌دیدم نمیتوان گفت هندوستان است بلکه فرنگستان بود آنقدر جلوه کرد که بوصف نمیآید از ملاحظه آنهمه اشجار که وطن ما را بخاطر میآورد سیر نمیشدم.

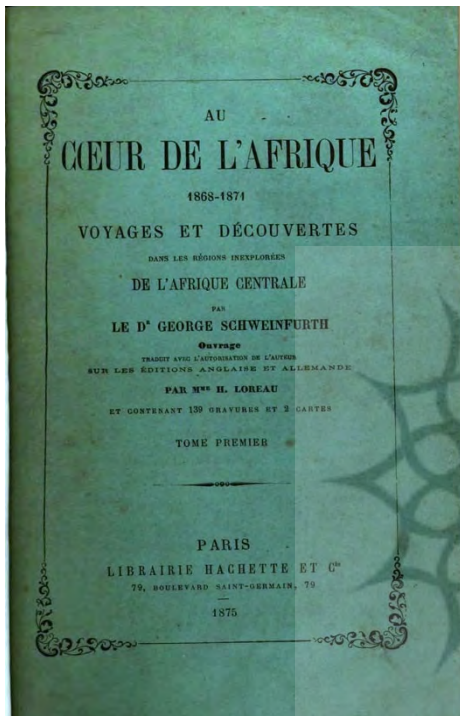
۳۲۴

آینه پژوهش | ۲۱۳
سال | ۳۶ شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۴

تصویر ۳. هند راجاها: سفری به هند مرکزی و ریاست جمهوری های بمبئی و بنگال (کتابخانه مجلس- ش ۵۷۳۵)

۲- در قلب آفریقا ۱۸۷۱-۱۸۶۸م: سفرها و اکتشافات در مناطق ناشناخته آفریقای مرکزی
عنوان دیگر: سفرنامه آفریقا؛ سیاحت مسیو دکتر ژرژ شونفورت

نویسنده: گئورگ آگوست شواینفورت
(۱۸۳۶-۱۹۲۵م)

Au cœur de l'Afrique. 1868-1871. Voyages et découvertes dans les régions inexplorées de l'Afrique centrale

Georg August Schweinfurth (1836-1925)
Paris, Hachette, 2 vol, 1875.

این کتاب نگاشته شواینفورت گیاه‌شناس، جهانگرد و قوم‌شناس آلمانی است، که تحصیلات خود را در دانشگاه‌های هایدلبرگ، مونیخ و برلین به سرانجام رسانده و سفرهای اکتشافی او به صفحات مرکزی آفریقا بسیار حائز اهمیت است. وی در سال ۱۸۶۳م به سفر در سواحل دریای سرخ

تصویر ۵. در قلب آفریقا ۱۸۷۱-۱۸۶۸م: سفرها و اکتشافات در مناطق ناشناخته آفریقای مرکزی، پاریس، هاجت، ۱۸۷۵م.

پرداخته و چندین بار مناطق میان دریای سرخ و رود نیل را می‌پیماید و با گذر از خارطوم در سال ۱۸۶۶م به اروپا بازمی‌گردد. پژوهش‌های او آنچنان مورد توجه قرار می‌گیرد که مؤسسه همبالت-استیفتونگ برلین او را به مأموریت اکتشافی مهمی در دل آفریقا می‌فرستد. با شروع سفر از خارطوم در ژانویه ۱۸۶۹م تا سرچشمه‌های نیل سفید و بحر القزلبا رفته همراه گروهی از تجار عاج از مناطق دیورها، دینکاها، بونگوه و نیا-نیامه گذشته و با عبور از سرچشمه‌های نیل پای به سرزمین مونگبتو، مونبتوتو، گذارده و رود اوپله^۱ را در ۱۹ مارس ۱۸۷۰ کشف می‌کند و از روی جریان یافتنش به سوی غرب استقلالش از نیل را دریافت می‌کند.

۳۲۶

آینه پژوهش | ۲۱۳
سال | شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۴

1. Uele.

مجموعه یافته‌های او طی سال‌های ۷۱-۱۸۶۸م در قالب کتابی توسط انتشارات هاجت در پاریس به سال ۱۸۷۵م به صورت مصور چاپ و منتشر می‌گردد. این اثر که از جمله کتاب‌های موجود در کتابخانه سلطنتی بوده از قرار معلوم مورد توجه ناصرالدین شاه قاجار قرار گرفته و به دستور او توسط میرزا محمدرضا غفاری کاشانی ترجمه و توسط فرزندش میرزا مسعود غفاری کاشانی نیز تصویرسازی می‌گردد. دو نسخه از این ترجمه سراغ داریم که مکمل یکدیگر هستند. اولی نسخه‌ای به کتابت میرزا موسی کاشانی منشی به تاریخ ۱۲۹۱ق که به شماره ۷۸۸ در کتابخانه کاخ گلستان موجود است و تصاویر آن به قلم میرزا مسعود غفاری کاشانی نقاشی و مشخصات آن به قرار ذیل است:

شکسته نستعلیق، ۳۲۱ صفحه، هر صفحه ۱۴ سطر کتابت دارد. سطر؛ ۲۱×۳۳/۵م، ۱۲۹۱ق.

آغاز: بسمله - تفصیل و سیاحت و گردش سه ساله دکتر مسیو ژرژ شونفرت در قلب ممالک آفریقای سیاحت نشده نموده است از سنه ۱۸۶۸ الی ۱۸۷۱ که از صفحه دو بیست و هفتاد و سیم کتاب (توردمند) ابتدا شده است ترجمه بنده درگاه جهانبان پناه رضای مترجم

انجام: پایان: ... روزی خواهد آمد آیا که اتفاق مرا به آن اماکن رجعت دهد و تماشای آبشار تک و پر شکوه (پارانا) را نصیبم سازد. ... ترجمه بنده درگاه ... میرزا محمد رضای مترجم خاصه غفاری کاشانی منشی رسائل خاصه همایونی ... سمت تحریر پذیرفته و مصورش کمترین خانه زاد ... میرزا مسعود غفاری کاشانی است تحریراً فی شهر شوال المکرم سنه ۱۲۹۱.

نسخه دیگری از این ترجمه نیز به شماره ۹۹۹۷ در کتابخانه مجلس موجود است که به خط محمد حاجی عبدالصمد وکیل و شریک آقاسید محمد آقا کتابت شده است و همان دوازده تصویر نقاشی شده به قلم مسعود غفاری کاشانی را نیز دارد^۲.

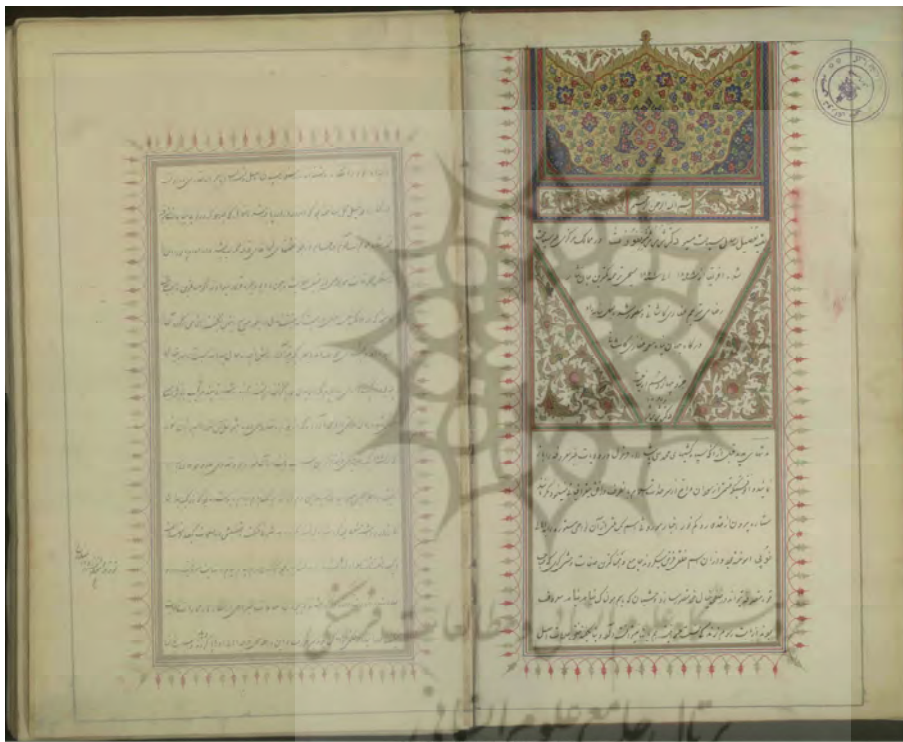
شکسته نستعلیق، ۷۸+۱۲ (۹۰ برگ)، ۱۴ سطر؛ ۲۲×۳۴/۵م، ۱۲۹۲ق.

آغاز: بسمله. بقیه تفصیل سه سال سیاحت مسیو دکتر ژرژ شونفرت در ممالک مرکزی غیر سیاحت شده آفریقا سنه ۱۸۶۸ الی سنه ۱۸۷۱ مسیحی ترجمه کمترین

۱. فهرست مرقعات کتابخانه سلطنتی، ۵۵۸/۵.

۲. فهرست کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۶۸/۳۱.

جان نثار رضای مترجم غفاری کاشانی و مصور شده بعمل خانه زاد درگاه جهان پناه مسعود غفاری کاشانی جزو چهاردهم از سیاحت دکتر ژرژ. مدتهای مدید قبل از آنکه سپاه کشیهای محمد علی پاشا راه دخول در ولایات غیر معروفه... انجام: راکه با دو عدد طوطی ارسال خدمت داشتیم قبول خواهند فرمود از برای شما خوش بختی بی انتها.

۳۲۸

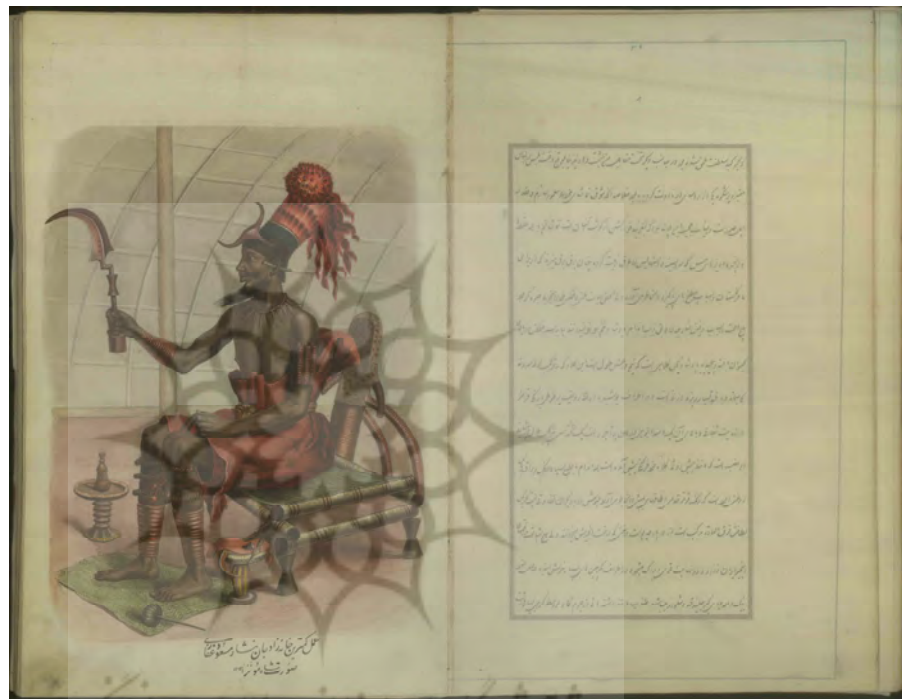
آینه پژوهش | ۲۱۳
سال | ۳۶ شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۴

تصویر ۶. در قلب آفریقا ۱۸۷۱-۱۸۶۸م: سفرها و اکتشافات در مناطق ناشناخته آفریقای مرکزی (کتابخانه مجلس- ش ۹۹۹۷)

مسعود غفاری فرزند میرزا محمدرضا غفاری است که در رنگ و روغن، آبرنگ و سیاه قلم دست داشته و پیرو سبک کلاسیک بود. به گفته کریم زاده تبریزی اغلب آثار او کپی از کارهای اروپائی است که بسلیقه خود مصور ساخته و در بعضی موارد امضای لاتین نیز در ذیل آنها درج نموده است.^۱ او در تصویرسازی کتاب‌های چاپ سنگی نیز دست داشته که از آنجمله می‌توان به

۱. احوال و آثار نقاشان، ۱۱۴۸/۳.

کتاب یخچالیه^۱ و دیگری فارسنامه^۲ ناصری^۳ اشاره نمود. از جمله تابلوهای معروف او می توان به تصویر عمارت شهرستانک با رقم «مسعود غفاری ۱۲۹۶» یاد نمود که با رنگ و روغن به تصویر کشیده شده و همینک در حوضخانه کاخ گلستان محفوظ است.^۳

۳۲۹

آینه پژوهش | ۲۱۳
سال | ۳۶ شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۴

تصویر ۷. تصویری از کتاب در قلب آفریقا ۱۸۷۱-۱۸۶۸م: سفرها و اکتشافات در مناطق ناشناخته آفریقای مرکزی با رقم کمترین خانه زاد جان نثار مسعود غفاری (کتابخانه مجلس - ش ۹۹۹۷)

۱. یخچالیه تألیف محمد علی بن اوبطالب فرهنگ اصفهنی است که به سال ۱۲۹۰ق در تهران و توسط چاپخانه علی قلی خان قاجار چاپ و منتشر می گردد. رک: فهرست کتاب های چاپ سنگی کتابخانه حضرت آیت الله العظمی بروجردی، ۲۰۹۶/۳.
۲. فارسنامه ناصری نگاشته حسن بن حسن فسائی، که به سال ۱۳۱۴ق در تهران و توسط چاپخانه سیدمرتضی باسمه چی تهرانی در ۲ مجلد به چاپ رسیده است. رک: فهرست کتاب های چاپ سنگی کتابخانه حضرت آیت الله العظمی بروجردی، ۱۳۸۴/۳.
۳. احوال و آثار نقاشان، ۱۱۴۸/۳؛ تاریخچه تغییرات و تحولات درفش و علامت دولت ایران از آغاز سده سیزدهم هجری قمری تا امروز، ۳۵.

۳- ترجمه روزنامه ممبریال

Le Mémorial d'Aix

این روزنامه دوهفته‌نامه‌ای به زبان فرانسوی است که از سال ۱۸۳۷م تا ۱۹۴۴م در اکس-آن-پرووانس^۱ چاپ و منتشر می‌گردید. میرزا محمدرضای غفاری ترجمه بخش‌هایی از نسخه‌های تقریباً به روز این روزنامه را که از آغاز شنبه اول ژوئیه سال ۱۸۷۶م منتشر گردیده را عهده‌دار بوده است. این نسخه از ترجمه که در سال ۱۲۹۳ق انجام گرفته است به خط کاتبی به نام ابوالفضل و به شماره ۱۱۸۶۰ در کتابخانه ملی ایران موجود است^۲. این ترجمه در فهرست کتابخانه سلطنتی بدین شکل معرفی شده است:

«ترجمه روزنامه ممبریال در سنه ۱۸۷۶ قطع نیمورقی کاغذ سفید فرنگی خط تحریر رقم ابوالفضل تاریخ تحریر سنه ۱۲۹۳ مترجم رضای غفاری جلد مقوای مخمل سبز .. مشکی منگه نمره ۱۳۷۰»^۳

۴- ترجمه روزنامه‌های سن پترزبورغ و روزنامه‌های دیگر

این نسخه شامل ترجمه اخباریست که در شماره‌های شنبه و یکشنبه نهم و دهم فوریه سال ۱۸۷۴م در روزنامه سن پترزبورغ مندرجست و در آن علاوه بر اخبار عالم خبری از ایران مبنی بر دزدی یکی از ایرانیان بنام جهانگیرخان آجودانباشی مندرج است و نیز به نقل از روزنامه‌های محلی مطالبی مفصل درباره آلمان، فرانسه، انگلیس و ایتالیا و سایر کشورهای دیگر دارد. این نسخه که از جمله نسخ خطی کتابخانه سلطنتی ایران بوده و در حال حاضر در کتابخانه ملی است در بردارنده مشخصات ذیل است:

نستعلیق، ۴۹ برگ، ۱۴ سطر: ۱۲۰ × ۲۳۰؛ قطع: ۲۰۰ × ۳۲۰، بدون تاریخ. [ش ۵-۱۱۸۱۶]

آغاز نسخه: بسمله، ترجمه روزنامه‌جات سن پترزبورغ روزنامه شنبه نهم ...

انجام نسخه: مگر آنکه تازه از سپاه و توپخانه باو برسد

این ترجمه در فهرست کتابخانه سلطنتی به این شکل معرفی می‌گردد:

1. Aix-en-Provence.

۲. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی، ۳۲۲/۴.

۳. فهرست کتابخانه سلطنتی ایران، ۲۹۷.

«ایضا ترجمه سن پترزبورگ در سنه ۱۸۷۴ مترجم رضا قطع نیمورقی کاغذ آبی شیر و خورشیدی فرنگی خط نستعلیق کاتب جلد تیماج آبی یک لائی نمره ۱۲۸۷»^۱

هرچند یقینی برای انتساب این ترجمه به میرزا رضا غفاری کاشانی نیست اما به قرینه حضور او در این بازه زمانی به عنوان مترجم در بارگاه سلطنتی و اشاره مترجم در ترقیمه این ترجمه به نام خود به صورت «ترجمه بنده درگاه جهان پناه رضای مترجم» می توان حدس زد که این ترجمه نیز از جمله کارهای او باشد.

۵- ترجمه روزنامه سن پترزبورگ

این نسخه حاوی ترجمه وقایع جهان از ۲۶ آوریل سال ۱۸۷۰م تا سیزدهم ژوئیه آن سال است که در روزنامه سن پترزبورگ مندرج می باشد. این روزنامه توسط مترجمان مختلف چون مادروس داودخانف (۲۰۷-۱ و ۳۵۷-۳۷۶ و ۶۰۹-۵۳۰ و ۷۸۰-۸۴۹)، علی بن رضا نامه نگار (۲۰۸-۲۸۸ و ۸۵۱-۱۰۱۴)؛ رضا مترجم (۲۹۰-۳۲۵ و ۴۰۲-۴۰۵ و ۶۶۸-۷۳۰)؛ علیقلی کاشانی (۳۲۵-۳۵۷ و ۳۷۷-۴۰۲ و ۴۰۸-۵۲۸ و ۶۱۱-۶۶۶) و علی (۷۳۲-۷۷۸) ترجمه شده است و مشخصات تنها نسخه آن که زمانی در کتابخانه سلطنتی قرار داشته و در حال حاضر در کتابخانه ملی موجود است بدین قرار است:

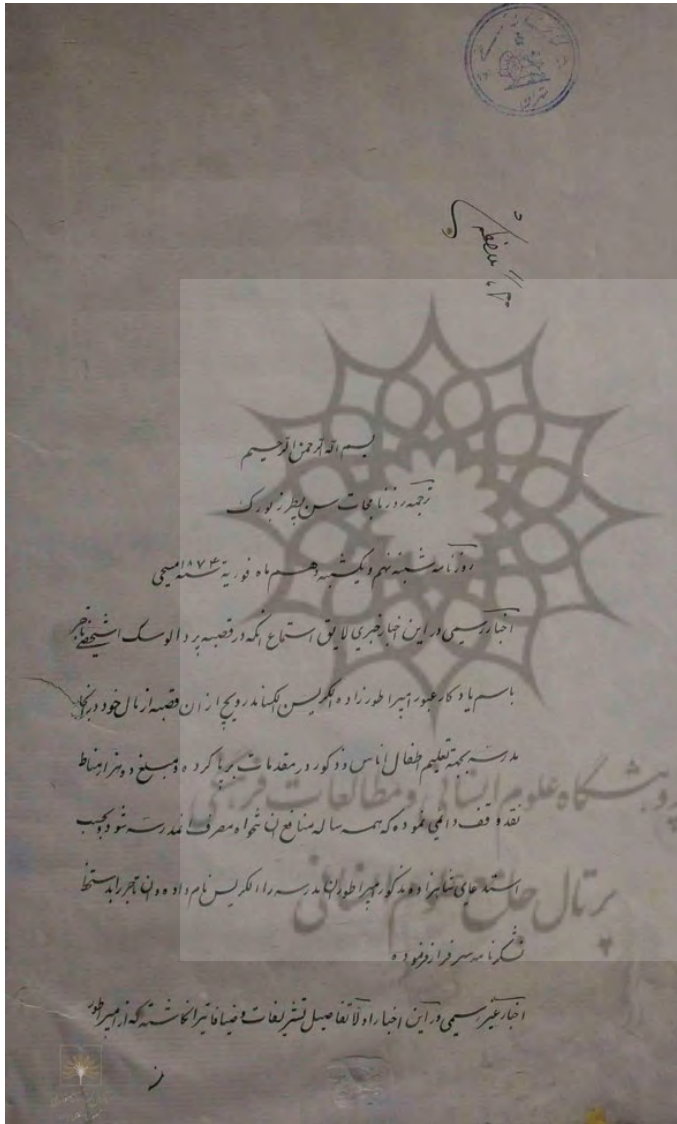
نستعلیق، ۵۰۴ برگ، ۱۶ سطر: ۱۸۰×۱۲۰؛ قطع: ۳۰۰×۱۹۵، جمادی الآخر ۱۲۸۸ق. [ش ۵-۱۰۷۵]

آغاز: بسمله ترجمه روزنامه سن پترزبورگ چهل و ششمین سال نمره نود و یکشنبه ۲۶ آوریل سنه ۱۸۷۰ مسیحی ... گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
انجام: ... یک کشتی بخار هنگام داخل شدن به بندر پیره خرد شده و اغلب از مسافری که در میان آن بوده اند مستغرق گشته.
انجامه: ترجمه جان نثار دولت جاوید قرار علی بن رضای نامه نگار فی شهرجمادی الآخر سنه ۱۲۸۸ق.

این ترجمه در فهرست کتابخانه سلطنتی بدین شکل معرفی شده است:

«ترجمه روزنامه جت سن پترزبورگ در سنه ۱۸۷۰ و سنه ۱۸۷۱ قطع نیمورقی ضخیم خط تحریر مترجم داود و علی بن رضا در سنه ۱۲۸۸ کاغذ دو ثلث سفید و یک ثلث آبی

فرزگی لب طل اوایل قدری مجدول بقمرز و آبی مختصر سرلوح مذهب دار جلد
مقوای مخمل سبز منگنه آستر اطلس سفید نمره ۱۳۴۴^۱

۳۳۲

آینه پژوهش | ۲۱۳
سال | ۳۶ شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۴

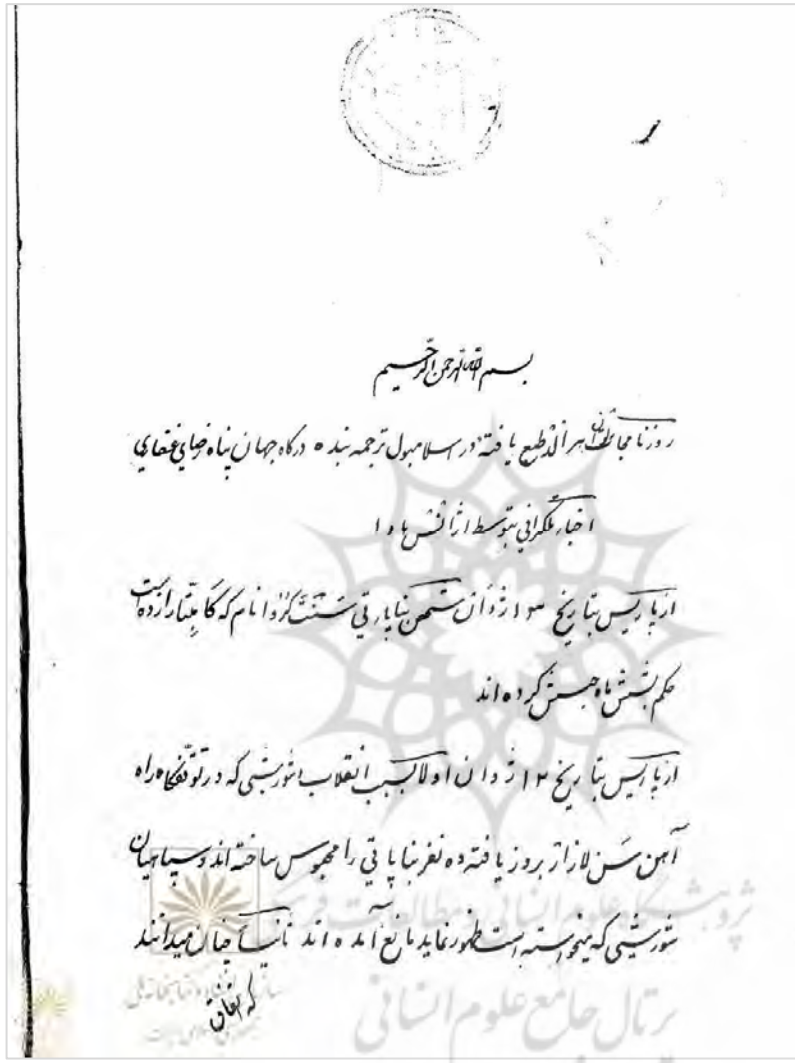
تصویر ۸. ترجمه روزنامه‌های سن بطرزبورج و روزنامه‌های دیگر (کتابخانه ملی - ش ۱۱۸۱۶)

تصویر ۹. ترجمه روزنماجات لوان هرالده (کتابخانه ملی - ش ۱۰۸۴۰)

۳۳۳

آینه پژوهش | ۲۱۳
سال ۳۶ | شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۴

۳۳۴

آینه پژوهش | ۲۱۳
سال ۳۶ | شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۴

تصویر ۱۰. ترجمه روزنامه سن پترزبورگ (کتابخانه ملی - ش ۱۰۰۷۵)

۶- ترجمه روزنامه‌جات لوان هرالده

در این مجموعه اخبار گوشه و کنار جهان که متعلق به سال ۱۸۷۴م است و بوسیله آژانس هاوانا از اقطار عالم رسیده است ترجمه و درج گردیده است. بیشتر این اخبار فعلا جنبه تاریخی دارد. مشخصات نسخه منحصر این ترجمه که پیش از این در کتابخانه سلطنتی ایران قرار داشته و

در حال حاضر در کتابخانه ملی است به قرار ذیل است:

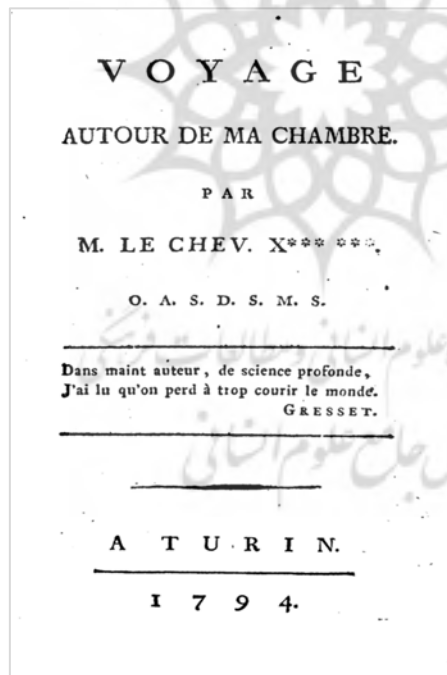
نستعلیق، ۵۶ برگ، ۱۱ کامل سطر؛ ۱۰۰×۱۵۵ س م، ۱۲۹۰ق [ش ۱۰۸۴۰]
آغاز: بسمله، روزنامجات لوان هرالده طبع یافته در اسلامبول ترجمه بنده درگاه...
انجام: ...ژنرال کشاپول و تدارک خواسته است فوت کارلبها نواحی ابرو کیپوز کواری را
تهدید می‌کند.

در فهرست کتابخانه سلطنتی این ترجمه بدین شکل معرفی شده است:

«ترجمه روزنامجات لوان هرالده مترجم رضای غفاری قطع خشتی خط تحریر کاغذ
آبی فرنگی جلد تیماج آبی یک لائی نمره ۱۳۰۵»^۱

۷- سفر به درون اتاقم

تألیف: گزاویه دومستر (۱۸۵۲-۱۷۶۳م)

Voyage autour de ma chambre
Xavier de Maistre (1763-1852)

هرچند ترجمه‌های پیشین میرزا رضای غفاری را می‌توان آثار ارزشمندی دانست، آثاری که به دو جغرافیای ناشناخته شبه‌قاره و آفریقا می‌پرداختند و بدون شک اطلاعات ارزشمندی به مخاطب آن مخصوصاً شخص ناصرالدین‌شاه ارائه می‌دادند. اما می‌توان از کتاب سفر به درون اتاقم به عنوان شاهکار ترجمه‌های میرزا رضای غفاری یاد کرد که به امر ناصرالدین‌شاه او دست به این کار می‌زند.

تصویر ۱۱. سفر به درون اتاقم، تورین، ۱۷۹۴م.

۱. فهرست کتابخانه سلطنتی ایران، ۲۸۶.

گزاویه دومستر نویسنده و نقاش فرانسوی و همچنین مدیر کتابخانه و موزه نیروی دریایی سن پترزبورگ در قرن هفده و هجده میلادی است. او این کتاب را اولین بار در سال ۱۷۹۴م در شهر تورین بدون هیچ ناشر مشخصی چاپ و منتشر می نماید. اما از قرار معلوم این کتاب با استقبال خوبی همراه می شود و خیلی زود برادر دومستر بدون اطلاع او این کتاب را در شهر لوزان منتشر می کند.^۱

تصویر ۱۲. سفر به درون اتاقم، پاریس، انتشارات دوفارت، ۱۷۹۶م.

برای بار سوم این کتاب در پاریس و توسط انتشارات دوفارت به سال ۱۷۹۶م چاپ و منتشر می گردد و این نسخه از کتاب دارای یک تصویر است که مرتبط با متن کتاب زن چوپانی را نشان می دهد که بر روی یک تپه روی تنه یک درخت نشسته و گوسفندان او در اطراف او مشغول به چرا هستند (تصویر شماره ۱۲).

Voyage autour de ma chambre, Paris, Dufart, an 4, (1796). In-12, 144 p.

1. *Voyage autour de ma chambre*, Lausanne, 1795.

اولین نسخه مصور این کتاب که تصاویر متعددی مرتبط با متن در آن دیده می‌شود نسخه‌ای است که در سال ۱۸۸۳م توسط انتشارات کوانتین در پاریس منتشر می‌گردد و به جز تصویر دومستر در ابتدای کتاب ۶ تصویر دیگر با تصویرسازی شارلت ادوارد دلورت (۱۸۹۵-۱۸۴۱م) را شامل می‌گردد.^۱ در همین سال به صورت موازی این کتاب در هامبورگ و توسط انتشارات پی اف فوش هم چاپ می‌گردد.

Voyage autour de ma chambre, Hambourg, impr. de P. F. Fauche, 1796. In-12, 188 p.

سفر به درون اتاقم را می‌توان یکی از پرچاپ‌ترین کتاب‌های رمان در زمان خود به‌شمار آورد که البته به زبان‌های متعددی نیز ترجمه و چاپ شده است. چاپ‌های متعدد این کتاب تا پیش از ترجمه آن به زبان فارسی به‌قرار زیر است:

- 1798- *Voyage autour de ma chambre*, Paris : Dufart , an VII
- 1812- *Voyage autour de ma chambre, suivi du Lépreux de la cité d'Aoste*, St-Pétersbourg : impr. de Pluchart
- 1814- *Voyage autour de ma chambre*, Paris, chez Antoine-Augustin Renouard, 185p.
- 1817- *Voyage autour de ma chambre, suivi du Lépreux de la cité d'Aoste*, Paris : Delaunay.
- 1821- *Voyage autour de ma chambre, suivi du Lépreux de la cité d'Aoste* [par Xavier de Maistre], nouvelle édition d'après celle de Saint-Pétersbourg (1812) revue et augmentée [par Barbier], Paris : Delaunay.
- 1823- *Voyage autour de ma chambre, suivi du Lépreux de la cité d'Aoste* [par Xavier de Maistre], nouvelle édition d'après celle de Saint-Pétersbourg (1812) revue et augmentée [par Barbier], Paris : Delaunay
- 1825- *Voyage autour de ma chambre, le Lépreux de la cité d'Aoste*, nouvelle édition, revue et corrigée par l'auteur, Paris : Dondey-Dupré père et fils
- 1828- *Voyage autour de ma chambre*, Paris : Dauthereau.
- 1833- *Voyage autour de ma chambre*, Paris : Dauthereau
- 1839- *Voyage autour de ma chambre, suivi du Lépreux de la cité d'Aoste*, par M. le Cte Xavier de Maistre, nouvelle édition, Paris : A. Hiard

1 . Charles Édouard Delort

- 1840- Voyage autour de ma chambre, par M. le Cte Xavier de Maistre, Paris : Ledentu
- 1844- Oeuvres complètes du Cte Xavier de Maistre, nouvelle édition : Voyage autour de ma chambre ; Expédition nocturne ; le Lépreux de la cité d'Aoste ; les Prisonniers du Caucase : la Jeune Sibérienne, Paris : Charpentier.
- 1845- Voyage autour de ma chambre, suivi du Lépreux de la cité d'Aoste, par M. le Cte Xavier de Maistre, nouvelle édition, Paris : Lemoine
- 1853- Voyage autour de ma chambre, Paris : H. Boisgard.
- 1860- Voyage autour de ma chambre, par M. le Cte Xavier de Maistre, Paris : J. Tardieu.
- 1861- Voyage autour de ma chambre, par M. le Cte Xavier de Maistre, Paris : J. Tardieu.
- 1862- Voyage autour de ma chambre, par M. le Cte Xavier de Maistre, Paris : J. Tardieu.
- 1863- Voyage autour de ma chambre, suivi de : Expédition nocturne, le Lépreux de la cité d'Aoste, les Prisonniers du Caucase. Par Xavier de Maistre, Paris : J. Vermot.
- 1867- Voyage autour de ma chambre ; Expédition nocturne, Paris : Bureaux de la publication.
- 1870- Voyage autour de ma chambre, par X. de Maistre, illustré de gravures à l'eau-forte, par P. Latil, avec épigraphes en vers par le Dr Ducrest, Largentière : impr. de A. Herbin.
- 1871- A Journey round my room, London : Longmans, Green, Reader and Dyer.

این کتاب آنچنان با استقبال مواجه می‌شود که به دفعات و در شهرها و کشورهای مختلف هم متن کتاب و هم ترجمه‌اش بارها و بارها بازنشر می‌گردد. ترجمه فارسی این کتاب توسط محمدرضا غفاری کاشانی اولین ترجمه از این کتاب در جهان است و حدود ده سال بعد از این ترجمه است که این کتاب توسط هنری آتول^۱ در سال ۱۸۷۱/م ۱۲۸۷ق به زبان انگلیسی ترجمه می‌گردد.

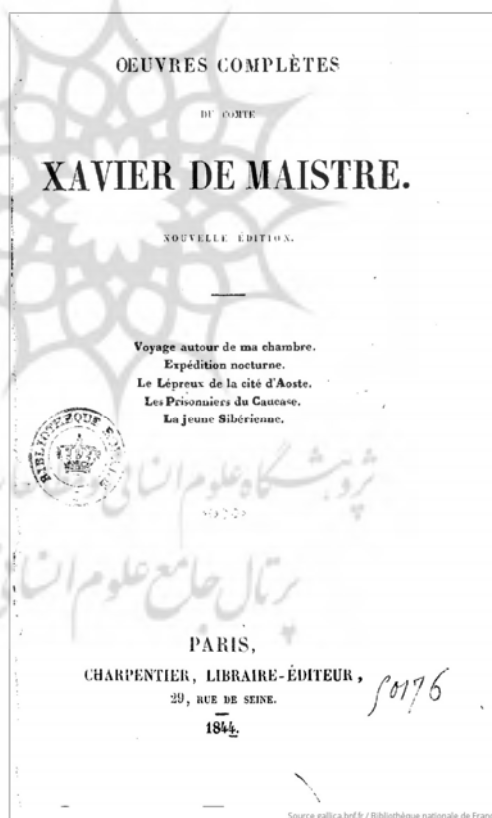
1 . Henry Attwell

آنچنان که در فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی ایران آمده است^۱، اصل این کتاب تألیف گزاف اگزاویه دمستر و مترجم آن محمدرضا بن میرزا احمد غفاری کاشانی است که در تاریخ جمادی الآخر سال ۱۲۷۸ ق/ دسامبر ۱۸۶۱ م ترجمه آن به‌تمام رسیده است. در معرفی این کتاب آمده است:

«نگارنده که از مترجمان دربار ناصری بوده و مدتی نیز در خدمت فرخ‌خان کاشی در سفارت ایران به پاریس شغل سیاسی داشته است، پس از بازگشت به ایران به امر ناصرالدین شاه این مجلد را به پاریسی برمی‌گرداند و آن مشتمل بر پنج کتاب است: ۱. سفر در اطاق حاوی ۴۲ فصل؛ ۲. سیر شبانه در اطاق حاوی ۳۹ فصل؛ ۳. مریض مرض داء الفیل؛ ۴. محبوسین غفغار؛ ۵. جوان سیبری.»

۳۳۹

آینه پژوهش | ۲۱۳
سال ۳۶ | شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۴

تصویر ۱۳. سفر به درون اتاقم، پاریس، ۱۸۴۴ م

۱. فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی، ۱۵۸/۱.

در جستجوی اصل این نسخه در فهرست کتابخانه سلطنتی تنها به یک اثر از گزاویه دومستر برخوردیم که با این عبارت معرفی شده است :

«کتاب چهار حکایت از کنت (گزاویه) قطع نیمربعی جلد ابره کاغذ ابری
نمره ۵۳۵۶۱»

در میان کتاب‌های منتشره از گزاویه دومستر تا پیش از ترجمه آن تنها یک چاپ است که چهار حکایت از او در یک مجلد را شامل می‌گردد و آن نسخه‌ای است که به سال ۱۸۶۳م در پاریس منتشر گردیده است:

Voyage autour de ma chambre, suivi de : Expédition nocturne, le Lépreux de la cité d'Aoste, les Prisonniers du Caucase. Par Xavier de Maistre, Paris : J. Vermot, 1863.

اما با توجه به اشاره محمدرضا غفاری کاشانی در مقدمه ترجمه‌اش که این ترجمه شامل پنج کتاب است، تنها مجموعه‌ای که پنج داستان از گزاویه دومستر در آن به چاپ رسیده است، چاپ ۱۸۴۴م در پاریس است. و به نظر می‌رسد که این ترجمه نیز از روی همین چاپ انجام گرفته باشد. هرچند به نسخه‌ای از این چاپ در کتابخانه سلطنتی برخورد نکردم اما احتمال مفقود شدن آن و یا اینکه که فهرست‌نگار کتابخانه سلطنتی یعنی اسماعیل شیخ المشایخ امیرمعزی و یا چه بسا فهرست‌نگاران پیش از او در شمارش تعداد داستانها سهوی انجام داده باشند نیز هست.

Oeuvres complètes du Cte Xavier de Maistre, nouvelle édition : Voyage autour de ma chambre ; Expédition nocturne ; le Lépreux de la cité d'Aoste ; les Prisonniers du Caucase : la Jeune Sibérienne, Paris : Charpentier, 1844.

نسخه ترجمه شده میرزا محمدرضا غفاری کاشانی که پیش از این در کتابخانه سلطنتی به شماره ۴۸۷۹ موجود بوده و اطلاعاتش به این تفصیل در فهرست این کتابخانه آمده است:

«ترجمه سفر در اطاق خود قطع وزیری خط تحریر ۱۲۷۸ کاغذ شگری مجدول سرلوح خورشیددار جلد ابره ساغری مشکی نمره ۴۸۷۹»^۲

۱. فهرست کتابخانه سلطنتی ایران، ۸۵۳.

۲. فهرست کتابخانه سلطنتی ایران، ۸۱۹.

مشخصات این نسخه که بعدها به کتابخانه ملی راه پیدا می‌کند به قرار ذیل است:

نستعلیق، ۱۴۵ برگ، ۱۵ سطر: ۱۰۰×۱۶۰؛ قطع: ۳۴۰×۱۵۰، جمادی‌الآخر ۱۲۷۸ق.

آغاز: بسمله و به نستعین. بنده درگاه اله و غلام خانه زاد شاهنشاه جمجاه روحی و روح العالمین فداه محمد رضا ابن میرزا احمد غفاری کاشانی که از اوان جوانی تا کنون که سنین عمرش به چهل و شش می‌رسد نمک پرورده خوان عنایت و مشمول عاطفت اعلی حضرت قدر و قدرت بوده

انجام: از کیفیت انگشتهای او معلوم می‌شد که مرده بوده است در حالتی که علامت خاجرا اشاره می‌کرده تمام شد

کتابشناسی:

راف اگر او به دمستر، مترجم: محمد رضا بن میرزا احمد غفاری کاشانی، ترجمه: جمادی‌الآخری ۱۲۷۸ق. نگارنده، که از مترجمان دربار ناصری بوده و مدتی نیز در خدمت فرخ خان کاشی در سفارت ایران پاریس شغل سیاسی داشته است، پس از بازگشت بایران بامر ناصرالدین شاه این مجلد را پیرسی بر می‌گرداند و آن مشتمل بر پنج کتاب است: ۱- سفر در اطاق حاوی ۴۲ فصل ۲- سیر شبانه در اطاق حاوی ۳۹ فصل ۳- مریض مرض داء الفیل ۴- محبوسین غفگار ۵- جوانه سبیری^۱.

محمد رضا کاشانی در معرفی خود و این کتاب در ابتدای این ترجمه چنین می‌نویسد:

«بنده درگاه اله و غلام خانه زاد شاهنشاه جمجاه روحی و روح العالمین فداه محمد رضا بن میرزا احمد غفاری کاشانی که از اوان جوانی تاکنون که سنین عمرش به چهل و شش می‌رسد نمک پرورده خوان عنایت و مشمول عاطفت اعلی حضرت قدر قدرت بوده چندی در پیشگاه حضور حاضر و ایامی از برای کسب علوم و دانائی زبان و حرفت و صنایع بدیعه اهالی اروپا حسب الامر قدر قدر مأمور و بان سامان مسافر بود پس از توقف سالی سه چهار در آن امکانه و دیار دانستن زبان آنطایفه و آموختن بعضی از صنایع بدیعه آنطبقه بازگشت بحضرت دارالخلافه زی که بزیب وجود مبارک فخر ریع مسکون بل طعنه زن چرخ بوقلمون دست داد چهار پنج سال در دربار جهاندار خدمتگذار و ترجمه نگار و برواج صنایع و حرف مستحصله مشغولی داشتم هنگام مأموریت جناب جلالت‌آب مجدت نصاب سفیر کبیر امین الدوله بسفارت دول ثلثه

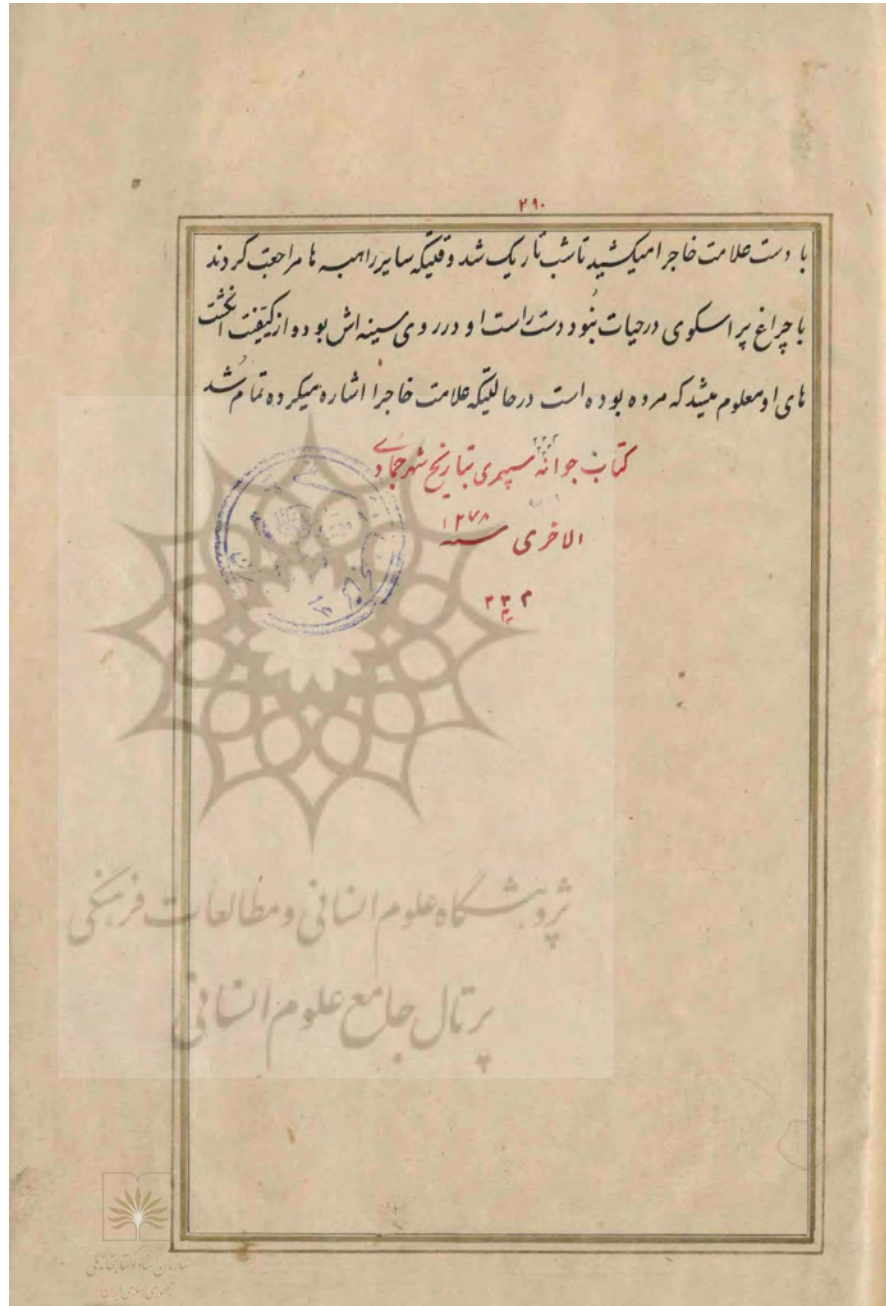
۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی، ۱/۱۵۸.

۳۴۲

آینه پژوهش | ۲۱۳
سال ۳۶ | شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۴

تصویر ۱۴. صفحه آغاز کتاب سفر به درون اتاقم (کتابخانه ملی - ش ۴۸۷۹)

۳۴۳

آینه پژوهش | ۲۱۳
سال ۳۶ | شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۴

عثمانی و فرانسه و انگلیس در سلک نایبان سفارت کبری منسلک و بآنحدود پی سپار شد و آنچه توانست در تتمیم زبان دانی و اکمال افعال حرفت در سالی سه که مسافر سفیر کبیر معظم الیه ممتد شد معمول داشت ثانیاً که بحضرت دارالخلافة الباهره معاودت و تقبیل آستان ملایک پاسبان روزی گشت در درگاه خلیق امیدگاه که محط رحال اهل کمال است از بلغای سنجیده سخن و خوش نویسان بدیع فن و مصوران مانی کار و استادان صنایع‌نگار هر قسم کمالی را زپی تازه و هنوع تصنعی را تمامیتی بی اندازه بود از هر مملکتی بهره دسترس افتاد مردم آنجا از صادر و وارد حمل بحضرت دارالخلافة و بر مقدار خویش درین دربار گیتی مدار پایه اعتبار بفلک دوار می‌رسانند از جمله مسیو غراف اگزایوه دُمستِر که در سلک حکمای عهد خود و افکارش برادعی او شاهدت مشهود نسخه مسمی بسفر در اطراف اطاق خود و غیره بزبان فرانسه تألیف کرده حکم قضا مضای شاهنشاهی روح العالمین فداه شرف اصدار یافت که اینغلام که همه روزه در حضور همایون بترجمه‌نگاری مأمور است بدون زیاده و نقصان کلمات او را از زبان فرانسه پیارسی مترجم آید حسب الامر قدرقدر بقدر الوسع اهتمامی که بایست درکار بست امید که پسند خاطر دربار مقاطر اولیای روز افزون و باریافتگان حضور همیون آید و اسمی از اینغلام در درگاه اقدس شهریاری برده شود و این نسخه مشتملست بر پنج کتاب اول مسمی بسفر در اطاق که مشتمل است بر چهل و دو فصل دوم مسمی بسیر شبانه اطاق که سی و نه فصل را شاملست سیوم مریض مرض داء الفیل چهارم محبوسی غغغاز پنجم جانۀ سبیری

۳۴۴

آینه پژوهش | ۲۱۳
سال ۳۶ | شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۴

ترجمۀ جدید کتاب سفر به درون اتاقم و مقایسه‌ای میان دو ترجمۀ فارسی آن

احمد پرهیزی احتمالاً بدون آنکه اطلاعی از نخستین ترجمۀ فارسی کتاب دومستر داشته باشد، ترجمۀ جدیدی ازین کتاب را به فارسی انجام می‌دهد که توسط نشر ماهی به سال ۱۳۹۷ منتشر می‌گردد. این ترجمه از قرار معلوم با اقبال خوبی همراه می‌گردد و تا به امروز ۹ بار تجدید چاپ می‌شود. بی‌فایده ندانستم که ضمن درج فصل اول این کتاب به زبان اصلی مقایسه‌ای میان دو ترجمۀ غفاری کاشانی و پرهیزی داشته باشیم:

QUIL est glorieux d ouvrir une nouvelle carrière et de paraître tout à coup dans le monde savant' un livre de découvertes à la main comme une comète inattendue étincelle dans l espace Non je ne tiendrai plus mon livre in petto le voilà Messieurs lisez J ai en trepris et exécuté un voyage de quarante deux jours autour de ma chambre Les

observations intéressantes que j'ai faites et le plaisir continu que j'ai éprouvé le long du chemin me faisaient désirer de le rendre public la certitude d'être utile m'y a décidé Mon cœur éprouve une satisfaction inexprimable lorsque je pense au nombre infini de malheureux auxquels j'offre une ressource assurée contre l'ennui et un adoucissement aux maux qu'ils endurent Le plaisir qu'on trouve à voyager dans sa chambre est à l'abri de la jalousie inquiète des hommes il est indépendant de la fortune Est-il en effet d'être assez malheureux assez abandonné pour n'avoir pas un réduit où il puisse se retirer et se cacher à tout le monde voilà tous les apprêts du voyage Je suis sûr que tout homme s'en adoptera mon système de quel que caractère qu'il puisse être et quelque soit son tempérament qu'il soit avare ou prodigue riche ou pauvre jeune ou vieux né sous la zone torride ou près du pôle il peut voyager comme moi enfin dans l'immense famille des hommes qui fourmillent sur la surface de la terre il n'en est pas un seul non pas un seul j'entends de ceux qui habitent des chambres qui puisse après avoir lu ce livre refuser son approbation à la nouvelle manière de voyager que j'introduis dans le monde

۳۴۵

آینه پژوهش | ۲۱۳
سال ۳۶ | شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۴

احمد پرهیزی (فصل یک)	میرزا محمد رضا غفاری کاشانی (فصل اول)
چه شکوهمند است طرحی نو در انداختن و یکباره گام نهادن در جهان دانشمندان، با اکتشاف نامه‌ای در دست، درست همچون ستاره‌ای دنباله‌دار که ناگهان در آسمان می‌درخشد! نه، بیش از این کتابم را نپنهان نخواهم داشت: حضرات، این شما و این هم کتاب بنده! بخوانیدش! من به اطراف و اکناف اتاقم سفری کردم که چهل و دو روز به طول انجامید. مشاهدات جالبی که داشتم و حظ مدامی که طی مسیر بردم مرا بر آن داشت تا آن را دردسترس عموم قرار دهم، تصمیم برخاسته از اعتقادی راسخ به سودمندی در قبال جامعه. به انبوه آشتفه حالانی می‌اندیشم که	ای چه اقبال‌یست میدانی تازه یافتن و بیخراجه ظاهر شدن در میان ارباب کمال کتابی اندر دست از رموز تازه یافته مانند ستاره دنباله‌داری که پنجر جلوه‌گر میشود نه خیالات و ضمائر خود را پنهان نخواهم اینست کتاب آقایان من بخوانید سفر چهل و دو روز در اطراف اطاق خود بر خود قرار داده و معمول داشتم و در مدت سفر مذکور دقت‌های معتناهی که کردم و سودهای لاینقطعگی که از برایم حاصل شد مرا طالب کرد بر اینکه آنرا اظهار بخلق دارم و اطمینان از لزوم او مرا مخمیر بر اظهارش داشت یکخط و خوشنودی ممتنع‌البیانی حاصل

اکنون این پادزهر مطمئن ملال و داروی آرامش‌بخش دردهایشان را تقدیمشان می‌دارم و قلبم از این خیال سرشار از شعفی وصف‌ناپذیر می‌شود. آدمی از سفر به دور اتاق خود لذتی می‌برد که از حسادت آزارنده‌ی مردمان در امان است و برای دست‌یافتن بدان حاجت به هیچ مال و ثروتی نیست.

به‌راستی آیا می‌توان موجودی را یافت چنان بیچاره و منزوی که حتی آلودگی هم نداشته باشد تا در آن عزلت‌گزیند و از چشم مردمان پنهان شود؟ باری، این سفر ساز و برگی جز این نمی‌خواهد.

یقین درم هر انسان سلیم‌النفسی، فارغ از منش یا مزاجش، از روش من متابعت خواهد کرد و مثل من قدم در این سفر خواهد گذاشت، حال خسیس باشد یا ولخرج، غنی یا فقیر، جوان یا پیر، زاده‌ی مناطق گرمسیر یا نزدیک قطب. باری، در میان خانواده‌ی بزرگ بشر که بر این کروی خاکی درهم می‌لولند، یک نفر - بله، حتی یک نفر (منظورم در میان اتاق‌نشینان) - نیز یافت نمی‌شود که پس از مطالعه‌ی این کتاب شیوه‌ی نوین سفری را که بنده به جهانیان عرضه داشته‌ام تصدیق نکند.

میشود وقتی که عدد غیر معدود اشخاص بدبختی را بخاطر می‌آورم که اسبابی از برای رفع دلتنگی و مرهمی جهت آلام آنها می‌باشم لذتی که از سفر کردن در اطاق خود شخص میبرد محفوظ است از حسد یا خطر خلق علاوه بر این این سفر بسته بدولت و مکنت نیز نیست و فی الحقیقه شخص باید در نهایت بدبخت و پریشان باشد که یکمکان انزوائی نداشته باشد بجهت دوری نمودن و پنهان شدن از خلق و همه تدارکات این سفر منحصر است بهمین یکچیز یقین دارم که هر مرد باشعوری عقیده‌ی مرا پیشنهاد خود خواهد کرد شخص به‌صرفتی باشد و هر مزاجیکه داشته باشد خواه خسیس باشد یا سخی خواه متمول باشد یا فیر خواه جوان باشد یا پیر خواه در زیر منطقه‌ی محترقه متولد شده باشد یا در نزدیک قطب میتواند بطرز من سفر کند خلاصه ازین جنس بینهایت انسان که سطح زمین را مملو نموده‌اند یکنفر نیست نه نیست یکنفر یعنی از کسانی که در اطاق سکنی دارند بتواند پس از خواندن این کتاب طرز سفر کردن تازه‌ی مرا صحنه نگذارد.

۳۴۶

آینه پژوهش | ۲۱۳
سال ۳۶ | شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۴

فهرست منابع

- أحوال و آثار نقاشان قدیم ایران و برخی از مشاهیر نگارگر هند و عثمانی، علی کریم‌زاده تبریزی، لندن، مؤلف، جلد ۳، ۱۳۷۰.
- ایران در دوره سلطنت قاجار: قرن سیزدهم و نیمه قرن چهاردهم هجری قمری، علی‌اصغر شمیم، تهران، ابن‌سینا، ۱۳۴۲.
- «تاریخچه تغییرات و تحولات درفش و علامت دولت ایران از آغاز سده سیزدهم هجری قمری تا امروز(۲)»، یحیی ذکاء، هنر و مردم، شماره ۳۲ و ۳۳، خرداد و تیر ۱۳۴۴، صص ۲۱-۳۸.
- چکیده و متن کامل سالنامه‌های ایران (۱۳۱۲-۱۳۲۹ق)، سیدفرید قاسمی، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۲ جلد، ۱۳۸۹.
- حیات یحیی، یحیی دولت‌آبادی، تهران، عطار، ۴ جلد، ۱۳۷۱.
- راپرت سالیانه در باب معارف و تعلیمات عمومی سنه ۱۳۲۸-۱۳۲۹، [تهران]: بی‌جا، ۵۰ ص، ۱۳۲۹ق.
- روزنامه اعتماد السلطنه، محمدحسن خان اعتمادالسلطنه، به کوشش ایرج افشار، تهران، امیرکبیر، ۱۳۴۵.
- فهرست کتابخانه سلطنتی ایران-تألیف شده در ۱۳۲۸-۱۳۳۸ق (نسخه برگردان دستنویس شماره ۲۱۵۶۴ کتابخانه مجلس شورای اسلامی، با مقدمه سیدمحمدحسین حکیم، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۱.
- فهرست کتاب‌های چاپی (سربی و سنگی) کتابخانه سلطنتی ایران. اسماعیل شیخ‌المشایخ امیرمعزی؛ تحقیق و تصحیح: مجید جلیسه، قم، وراقان، ۱۴۰۲.
- فهرست مرقعات کتابخانه سلطنتی، بدری آتابای، تهران، کتابخانه سلطنتی ایران، ۱۳۵۳.
- فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی، سیدعبدالله انوار، تهران، وزارت فرهنگ و هنر؛ چاپخانه دانشسرای عالی، جلد اول، ۱۳۴۳.
- فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی، سیدعبدالله انوار، تهران، وزارت فرهنگ و هنر؛ چاپخانه دانشسرای عالی، جلد چهارم، ۱۳۵۲.
- فهرست میکروفیلیم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، محمدتقی دانش‌پژوه، تهران، دانشگاه تهران، جلد ۱، ۱۳۴۸.
- «مسافران لهستانی در ایران، یان ریهمان؛ مترجم ایونا نوویسکا، بخارا، شماره ۴۷، بهمن و اسفند ۱۳۸۴، صص ۱۵۰-۱۶۵.